

Mateusz Budziakowski*

 orcid.org/0000-0002-6258-7244

Rozwój przestrzenny Lipnicy Murowanej w czasach zaborów w świetle austriackich map wojskowych

Spatial development of Lipnica Murowana during the partitions in light of Austrian military maps

Słowa kluczowe: Lipnica Murowana, mapa Miega, kartografia, historia urbanistyki

Key words: Lipnica Murowana, Mieg's map, cartography, history of urban design

Materiały źródłowe dotyczące Lipnicy Murowanej wskazują rok 1326 jako datę lokacji miasta na prawie średzkim. Sama miejscowość jako wieś istniała dużo wcześniej, z niej też wyłączono centralny obszar i przekształcono w miasto o wyraźnym, do dziś zachowanym średniowiecznym układzie szachownicowym. Poza opisaniami z epoki nowożytnej, określającymi w sposób ogólny charakter rozplanowania miasta, nie są znane źródła mówiące o kształcie Lipnicy w sensie przestrzennym (w zakresie dotychczasowych analiz układu urbanistycznego Lipnicy Murowanej należy jednak z pewnością wymienić m.in. badania murów miejskich, przeprowadzone przez W. Niewaldę¹, rozpatrzenie rozwoju przestrzennego Małopolski wykonane przez F. Kiryka², a także opracowanie układów urbanistycznych w Małopolsce, autorstwa B. Krasnowolskiego³). Konkretnie, weryfikowalne informacje przynosi dopiero zbadanie zasobów kartograficznych, powstałych w czasach zaborów.

Badania z zakresu historii urbanistyki w kontekście analizy archiwalnych zasobów kartograficznych nie były tematem podjętym do tej pory na szeroką skalę. Warto wskazać tutaj m.in. publikacje D. Kuśnierz-Krupy, która analizowała rozwój przestrzenny Jaślik⁴, Brzostka⁵ i Kołaczyca⁶ w oparciu o mapę Miega.

Do zasadniczej analizy przestrzennej i głównego porównania przyjęto przede wszystkim tzw. „zdjęcie józefińskie”, czyli „Josefinische Landesaufnahme” vel „Erste Landesaufnahme” znane w Polsce jako „mapa Miega”,

The source materials concerning Lipnica Murowana indicate the year 1326 as the date when the town was chartered according to the Środa Śląska law. Formerly a village, it had existed much earlier; and its central part was transformed into a town with clear medieval chequerboard layout that has been preserved until today. Besides descriptions from modern times, fairly generally outlining the town planning concept, there are no known sources that would describe the spatial form of Lipnica (however, with regard to previous analyses of the urban layout of Lipnica Murowana one must mention e.g. the study of the town walls carried out by W. Niewalda¹, the spatial development in Lesser Poland examined by F. Kiryk², as well as the research on urban layouts in Lesser Poland conducted by B. Krasnowolski³). Concrete, verifiable information has only been obtained by examining the cartographic resources made and collected during the partition period.

The issue of research on the history of urban design in the context of analysing archive cartographic resources has not been addressed on a large scale so far. It is worth mentioning here e.g. works published by D. Kuśnierz-Krupa, who analysed the spatial development of Jaślika⁴, Brzostek⁵ and Kołaczyce⁶ on the basis of Mieg's map.

The so called “Josephinian Land Survey” that is “Josefinische Landesaufnahme” or “Erste Landesaufnahme”, known in Poland as “Mieg's map” from the 2nd half of the 18th century, has been used as the main source for

* mgr inż. arch., Wydział Architektury, Politechnika Krakowska, student studiów doktoranckich

* mgr inż. arch., Faculty of Architecture, Cracow University of Technology, Post-graduate student

Cytowanie / Citation: Budziakowski M. Spatial development of Lipnica Murowana during the partitions in light of Austrian military maps. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2019;57:134-141

Orzymano / Received: 20.08.2018 • **Zaakceptowano / Accepted:** 23.11.2018

doi:10.17425/WK57LIPNICA

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

z II połowy XVIII wieku, a także mapę późniejszą, kontynuację – tzw. „zdjęcie franciszkowskie” („Franzische Landesaufnahme” vel „Zweite Landesaufnahme”) wykonaną niecały wiek później – z uwagi jednak na zbieżność prezentowanego przez nią układu przestrzennego ze stanem obecnym nie stanowi ona tak atrakcyjnego materiału kartograficznego jak mapa józefińska.

Pomocniczo skorzystano z mapy Liesganinga z 1824 r., mapy Kummersberga z 1855 r., „zdjęcia franciszkowsko-józefińskiego” czyli mapy Kuhna z II połowy XIX wieku oraz map „Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie” z 1905 r. i „Generalkarte von Mitteleuropa” z 1914 r. (a także – kontrolnie – nie austriackiej, a niemieckiej mapy Reymanna z 1797), głównie w celu potwierdzenia bądź doprecyzowania informacji, szczególnie czasu powstania zmian w topografii miejscowości (zestawienie materiałów kartograficznych poniżej). Uzyskane dane zweryfikowano ponadto w terenie.

MAPA JÓZEFIŃSKA

„Zdjęcie józefińskie” (*Josephinische Landesaufnahme* albo *Erste Landesaufnahme*), tzw. Mapa Miega. Odwzorowanie omawianego obszaru wykonano w latach 1779–1782. Jakkolwiek zlecenie na wykonanie map Cesarstwa zostało wydane jeszcze za panowania cesarzowej Marii Teresy w 1763 roku, kartografowie austriaccy dotarli na zajęte ziemie Rzeczypospolitej 7 lat po pierwszym rozbiórce, aby nanieść na mapy obszary „królestwa Galicji i Lodomerii”. Dzięki temu w dzisiejszych czasach dysponujemy bezcennym materiałem, pozwalającym na analizę rozwoju przestrzennego również tych niewielkich miasteczek i wsi.

Lipnica Murowana została wytyczona na niewielkim wzniesieniu, zlokalizowanym w dolinie Uszwicy (Pogórze Wiśnickie), otoczonym z dwóch stron ciekami wodnymi. Rynek wytyczono w oparciu o miarę 1/10 pręta (ok. 45 cm), w układzie 72×72 jednostki⁷. Dziewięciopółowy układ urbanistyczny otoczono murami obronnymi już w fazie polokacyjnej, zachowanymi do czasów obecnych w szczątkowej formie.

O ile na mapie kształt miasta w obrysie murów miejskich jest tożsamy z dzisiejszym, wyraźnie zaznaczono skarpy staromieścia (z trzech stron), tak układ zabudowy potraktowano schematycznie: samo centrum miejscowości narysowane jest dość szkicowo (4 prostokąty pierzei przyrynkowych), uwagę zwraca przesunięcie układu rynek-kościół w stosunku do realnej lokalizacji. Puste przestrzenie między rynkiem a wjazdem najprawdopodobniej również wynikają z błędu kreślarskiego, bądź być może oznaczają brak zabudowy, zniszczonej w pożarze 1740 roku. Na schematycznie zaznaczonym rynku brak jest ratusza; założyć należy, że podówczas był już rozebrany.

Autorzy mapy podkreślili, że samo miasto ulokowane jest na wzniesieniu (w opisie: „miasteczko leży na równinie, gdzie zbiegają się (...) potoki idące z Lipnicy Górnej i Rajbrotu, na wysokiej skarpie”⁸), zwracając uwagę, że

the spatial analysis and comparative studies, as well as the later map, a continuation – the so called “Second Land Survey” (“Franzische Landesaufnahme” or “Zweite Landesaufnahme”) carried out almost a century later; however, because the spatial layout it presents coincides with its current state, it does not constitute such an attractive cartographic material as the Josephine map.

Additionally other maps were used, such as Liesganing’s map from 1824, Kummersberg’s map from 1855, the “Franciscan-Josephinian Land Survey” or Kuhn’s map from the 2nd half of the 19th century, as well as the “Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie” from 1905 and the “Generalkarte von Mitteleuropa” from 1914 (and to check – not an Austrian but a German map drawn by Reymann from 1797), mainly in order to confirm or clarify information, particularly the time when the topography of a place changed (a list of cartographic materials below). The acquired data were verified on the site.

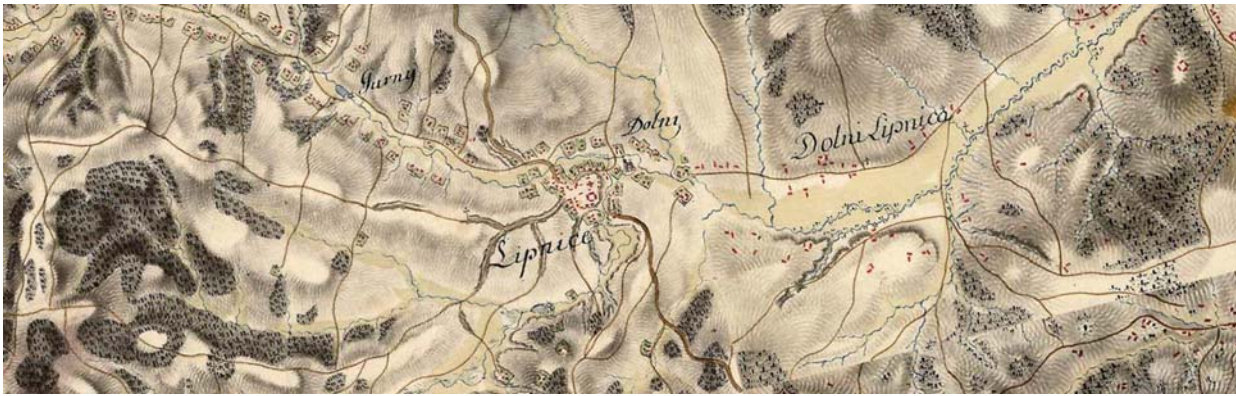
JOSEPHINIAN MAP

“Josephinian Land Survey” (*Josephinische Landesaufnahme* or *Erste Landesaufnahme*) is also known as the Mieg’s Map. The map reproducing the configuration of the discussed area was drawn in the years 1779–1782. Although drawing the maps of the Empire was commissioned during the reign of the Empress Maria Theresa in 1763, Austrian cartographers arrived in the occupied lands of the former Polish Republic 7 years after its first partition, to draw the maps of “the Kingdom of Galicia and Lodomeria”. Thanks to them, nowadays we have at our disposal invaluable materials that allow for analysing spatial development in those small towns and villages.

Lipnica Murowana was laid out on a small rise located in the Uswica River valley (Wiśnicz Foothills), on two sides surrounded by rivulets. The market square was laid out using the measure of 1/10 rod (app. 45 cm), in the arrangement of 72×72 units⁷. The nine-square urban layout was already surrounded with defensive walls in the post-foundation stage, and their relics have been preserved until the present.

Although the shape of the town within its town walls presented on the map is identical to the present one, with clearly marked escarpments of the old town (on three sides), the buildings were treated schematically. The very centre of the town was rather sketchily outlined (4 rectangles of the market frontages); attention is drawn to the fact that the market square – church arrangement was shifted in comparison to its actual location. The empty spaces between the market square and the entrance may also have resulted from a drawing error, or might mean empty sites of buildings destroyed in the fire in 1740. In the sketchily drawn market square there is no town hall, so one may assume that it must already have been demolished.

The authors of the map emphasised that the town was located on a rise (in the description: “the town lies on the plain where the brooks (...) running from Lipnica

Ryc. 1. Mapa Miega – archiwum Katedry Historii Architektury i Sztuki Powszechnej IHAiKZ PK

Fig. 1 – Mieg's map – archive of the Chair of History of Architecture and Art, IHA&MC CUT

niegdyś było otoczone murami, „których pozostałości gdzieś jeszcze widać”, zaś samo miejsce może być wykorzystywane do celów wojskowych, obronnych, gdyż „można z niego dogodnie ostrzeliwać zbiegające się tu doliny”. Odnotowano również, że w Lipnicy znajdują się dwie „solidne budowle”, tj. plebania i kościół miejski. Należy przyjąć, iż był to komentarz dotyczący możliwości wykorzystania obiektów do celów wojskowych, choć dziwi, że nie uwzględniono masywnej kamienicy przyrynkowej (wykonanej w XVII wieku z kamienia uzyskanego z rozebranych murów miejskich), tzw. dworu starościńskiego.

Zwraca uwagę błąd kartografa, który wrysował murowany kościół parafialny pw. św. Andrzeja (z charakterystyczną wieżą, której inne lipnickie świątynie nie posiadały) w miejscu kościoła drewnianego pw. św. Leonarda. Świadczyć to może na przykład o istnieniu dwóch zespołów kartograficznych, z których jeden wykonywał pomiary i obrys z pobliskich wzgórz (najprawdopodobniej ze wzgórza Lipconka, nie posiadającego zarówno wówczas, jak i obecnie zbyt wielu zadrzewień), drugi zaś inwentaryzował miejscowość *in situ* (patrzac na szczegółowość zabudowy – dość pobieżnie). Nieprecyzyjnie przekazane dane zaowocowały widocznym błędem.

Jeśli chodzi o układ dróg, zarysowane są przede wszystkim trzy kierunki – na Nowy Wiśnicz, na Rajbrot oraz na Iwkową. Szlak trzeci, prowadzący na Węgry⁹, do dziś w zasadzie nie przetrwał. Trasy obecne, czyli gminna droga na Połom oraz droga wojewódzka nr 966 prowadząca przez Tymową do Czchowa, na mapie józefińskiej stanowią drogi komunikujące Lipnicę z jej przedmieściami, odpowiednio Górnym i Dolnym (widać, szczególnie w pierwszym przypadku, charakterystycznie uformowane wsie w typie ulicowym). O drodze na Wiśnicz twórcy mapy zapisali, że „przy pogodzie deszczowej trudno przemieszczać się ciężkim pojazdom z powodu śliskiego podłoża” (w okolicy dominują ziemie gliniaste, Lipnica dzięki temu słynęła w XVI wieku z licznych wyrobów garncarskich i kaflarskich – przyp. MB). Lektura przypisów daje informację, że wspomniana droga „przy karczmie jest ona równiejsza i lepsza, przez Las Wiśnicki staje się znów zła, a przy deszczowej pogodzie grząska (...) tak że ciężkie pojazdy często w niej

Górna and Rajbrot converge, on a high escarpment”⁸), and that it once used to be surrounded with walls „whose relics one can still see in some places”, while the site can be used for military and defensive purposes since “one can conveniently fire into the valley converging here”. It was also noted that there were two “solid buildings” in Lipnica, i.e. the vicarage and the town church. One must assume that it was a commentary concerning the possibility of using the objects for military purposes, even if it is surprising that the massive tenement house by the market square, so called ‘starost’s manor’, was not mentioned here (built in the 17th century from the reused stone from demolished town walls).

Attention is also drawn to an error of a cartographer who sketched the masonry parish church of St. Andrew (with a characteristic tower that other churches in Lipnica did not possess) on the site of the wooden church of St. Leonard. It could prove, for instance, the existence of two cartographic teams, one of which took measurements and made the outline of the nearby hills (most probably from the Lipconka hill which did not have too many trees then, just like today), while the other made the inventory of the town *in situ* (rather sketchily – considering the building details). Imprecise data resulted in the visible error.

As far as the road network is concerned, three directions were indicated – towards Nowy Wiśnicz, to Rajbrot and to Iwkowa. The third route, leading to Hungary⁹, practically has not survived till today. The current routes, namely the local road to Połom and the main road no 966 running through Tymowa to Czchow, on the Josephinian map are the roads connecting Lipnica with its suburbs, respectively Górne and Dolne (especially in the first case one can see the characteristic form of a ‘linear-settlement’ village). The creators of the map wrote about the road to Wiśnicz that “in rainy weather it is difficult for heavy vehicles to move because of the slippery surface” (clay soil is predominant in the area, thanks to which in the 16th century Lipnica was famous for pottery and tile products – add. MB). The footnotes inform that the mentioned road “by the inn is more even and better, through the Wiśnicz Woods it becomes poor again and marshy in rainy weather (...) so that heavy vehicles often get stuck in it”. The described area is the so called Wymyślina, a hamlet near

utykają”. Wspomniany obszar to tzw. Wymyślna, przysiółek Lipnicy Górnej, zaś na mapie Miega zaznaczono na nim zabudowę tylko w jednym miejscu, stąd należy domniemywać że jest to właśnie ta karczma. Wizytacja kościelna¹⁰ przeprowadzona w 1748 roku na polecenie biskupa krakowskiego Andrzeja Załuskiego wymienia dwie rodziny żydowskie prowadzące karczmy w Lipnicy Murowanej. Być może chodzi tu o jedną z nich.

O drodze na Rajbrot kartografowie wspominają, że „dobra”, zaś na Iwkową „uciążliwa z powodu wysokich wzniesień” (co mogło mieć wpływ na zaprzestanie użytkowania tej trasy i w konsekwencji zatarcie układu komunikacyjnego).

Układ wód powierzchniowych na terenie miejscowości (rzeka Uszwica, potok Górzeński, Księży Potok) w czasach obecnych pozostaje niemal bez zmian w stosunku do wieku XVIII, uwagę zwraca tylko rozdzielenie Uszwicy w południowej części miejscowości i swoista „wyspa”, utworzona w odnogach rzeki (dziś nieistniejąca). Kartografowie odnotowali, że „dwa potoki idące z Lipnicy Górnej i Rajbrotu łączą się tutaj; przy małej wodzie są całkiem płytkie i w wielu miejscach do przejścia pieszo, a także z wozami; dno jest żwirowe i kamieniste; przy dużej wodzie silnie przybierają, że z powodu głębokości i bystrości nurtu nie można ich sforsować, w następstwie tego przechodzące przez nie drogi są zamknięte”.

Na tzw. Bukowcu, czyli w miejscu granicznym między gminą Lipnica Murowana a Nowym Wiśniczem, znajduje się obecnie słupowa kapliczka przydrożna (figura) z 1788 roku (odrestaurowana ok. 2010 roku), o nietypowym układzie, mianowicie sentencja zlokalizowana jest na ścianie prostopadłej, a nie równoległej do drogi na Wiśnicz. Wyjaśnienie przynosi mapa Miega, która wyraźnie wskazuje, że układ drogowy w tym miejscu jeszcze w XVIII wieku wyglądał zupełnie inaczej – kapliczkę mijala droga na Połom (równoległe do ściany kapliczki zawierającej sentencję), zaś droga na Wiśnicz szła pobliskim lasem (w którym znaleźć można obecnie dukt będący reliktem tegoż szlaku). Droga ta dotrwała zresztą do czasów dzisiejszych, ale utraciła swoją rangę: prowadziła i prowadzi bowiem na zamek i do klasztoru, z uwagi na utratę funkcji tych obiektów na znaczeniu zyskała droga równoległa, prowadząca również z Bukowca, ale na wiśnicki rynek.

Opisany układ, analogiczny co do zasady z czasami współczesnymi, znaleźć można już na mapie Liesganinga (1824) a nawet – schematycznie – mapie Reymanna (1797), co pozwala przypuszczać, że zmiana układu drogowego na granicy Lipnicy i Wiśnicza nastąpiła na przełomie wieków.

Przy drodze między Bukowcem a centrum lokacyjnym Lipnicy odnaleźć można na mapie krzyż przydrożny – kilkaset metrów od figury opisanej wcześniej, oraz drugą figurę, na wzniesieniu Lipconka. Obecnie w miejscu krzyża znajduje się kamienna kapliczka słupowa wybudowana w 1901 (wg napisu na cokole), co pozwala domniemywać, że miejsce to już wówczas pełniły funkcje religijne (do dziś przy figurach lipnickich odbywa się m.in. wielkanocne święcenie pokarmów), jednak obiekt kultu najprawdopodobniej wykonano z drewna i nie dotrwał do XX wieku,

Lipnica Górna, and Mieg's map shows buildings only in one place, thus one can surmise that it must have been the inn. The church visitation¹⁰ conducted in 1748 by order of the Bishop of Krakow, Andrzej Załuski, mentioned two Jewish families keeping inns in Lipnica Murowana. It may have been one of them.

The road to Rajbrot the cartographers described as “good”, while the one to Iwkowa as ‘arduous because of high hills’ (which might have been why the route ceased to be used and consequently the whole communications system became obliterated).

The system of surface water courses in the area (the Uszwica River, Górzeński Brook, Księży Potok) has remained practically unchanged since the 18th century until now; the only noticeable difference was the Uszwica bifurcating in the southern part of the town and an “isle” created in the fork of the river (no longer existing today). Cartographers noted that “two brooks running from Lipnica Górna and Rajbrot join here; at low water they are quite shallow and in many places can be crossed on foot, as well as with carts; there is gravel and stones on the bottom; at high water they rise quickly, so that because of their depth and strong current they cannot be crossed, consequently the fords are closed.”

On the so called Bukowiec, i.e. the borderline between the communes of Lipnica Murowana and Nowy Wiśnicz, there is now a wayside shrine (a statue) from 1788 (restored around 2010), in an unusual arrangement since the sentence is on the wall perpendicular instead of parallel to the road to Wiśnicz. The explanation can be found in Mieg's map which clearly indicates that in the 18th century the road system in this area must have been completely different – the road to Połom passed the shrine (running parallel to the wall with the sentence), while the road to Wiśnicz ran through the nearby woods (where one can now find a track which is a relic of that route). That road has survived until the present though it lost its significance: it has led to the castle and monastery, yet because those objects lost their functions, a parallel road gained in importance – also running from Bukowiec but to the market square in Wiśnicz.

The described layout, in principle analogical to the current one, could already be found on Liesganing's map (1824), or even – schematically – on Reymann's map (1797), which allows for assuming that the change in the road system at the borderline of Lipnica and Wiśnicz occurred at the turn of the centuries.

By the road between Bukowiec and the chartered centre of Lipnica, one can find on the map a roadside cross – a few hundred meters away from the figure described above, and another statue on the Lipconka hill. The cross was replaced with a stone column shrine built in the year 1901 (acc. to the inscription on the pedestal), which allows for surmising that the site used to serve a cult function even then (e.g. the Easter blessing of food is traditionally performed at the roadside figures in Lipnica), but the religious object either was made of timber and did not survive till the 20th century, or the damage made it necessary to fund a new, this time masonry statue. The figure

badź stan uszkodzenia spowodował konieczność ufundowania nowej, tym razem kamiennej figury.

Figura na Lipconce wybudowana została w XVIII wieku, w miejscu – jak się podaje – zbiorowej mogiły ofiar epidemii dżumy¹¹.

Na południe od centrum lokacyjnego, przy Uszwicy, kartograf odnotował istnienie dwóch młynów, położony wyżej grodził w dodatku rzekę, tworząc niewielki zalew-staw. Znajdowało się przy nim też gospodarstwo. Młyn zlokalizowany niżej znajdował się w bezpośrednim sąsiedztwie traktu węgierskiego. Co warte odnotowania, o młynarzach w Lipnicy wspomina już lustracja z 1564 roku¹². Trzeci młyn, również tworzący zalew, wybudowano na przedmieściu górnym, czwarty zaś – na dolnym. Warto nadmienić, że Lipnica słynęła z produkcji zboża, „Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej” z roku 1529 (tzw. *Liber Retaxationum*¹³) poświadcza istnienie w obiegu handlowym tzw. miary lipnickiej. Nie dziwi więc funkcjonowanie aż czterech młynów w stosunkowo niewielkiej miejscowości.

Osobną pozycję w opisie kartografowie Miega poświęcili tzw. górnemu przedmieściu, czyli Lipnicy Górnej. Jest to ulicówka wykształcona „na stromych stokach wzdłuż potoku”, której oś stanowi droga „idąca w dolinie przez wieś (...) użyteczna przy małej wodzie; w kierunku Królówki na wzgórzu nieco stroma, jednak przy suchej pogodzie zdatna do użytku; droga idąca z dolnej wsi do [Nowego] Wiśnicza i dochodząca do drogi [głównej] jest średniej jakości; pozostałe drogi idące na wzgórze nadają się do użytku tylko dla lekkich wozów”. Wspomniany potok krzyżuje się z drogą sześciokrotnie na obszarze górnej wsi, zaś w czasach obecnych trzy – co każe domniemywać, że przebieg drogi został uproszczony. Zastanawiający jest również układ zabudowy: u Miega zagrody w zasadzie bezpośrednio sąsiadują z drogą, obecnie zaś (pomijając dosłownie kilka zagród) linia zabudowy wykształcona jest co najmniej 100 metrów od traktu. Być może kartografowie potraktowali rysunek schematycznie – być może zabudowa została zniszczona podczas którejś z powodzi (których po wykonaniu mapy józefińskiej było sporo: w 1835, 1839, 1840, 1845, 1846 i 1847¹⁴). Mapa franciszkowska wykonana 80 lat później przedstawia układ drogowy zbliżony do dzisiejszego – o czym dalej.

Zwracają uwagę nazwy miejscowości, nazwy polskie ale zapisywane najprawdopodobniej ze słuchu, fonetycznie, przez niemieckojęzycznych oficerów. Główna miejscowość to „Lipnice”, przedmieście górne to „Gurny”, zaś dolne – „Dolni Lipnica”. Sąsiednie miejscowości, związane z Lipnicą przestrzennie, historycznie i gospodarczo, jak np. Nowy Wiśnicz, Rajbrot, Borówna czy Gosprzydowa to odpowiednio „Wisznice”, „Rabrud”, „Borowno” i „Gosprzydowa”. Interesujący dla badaczy nazw powinien być zapis nazwy miejscowości Iwkowa, u Miega jako „Djiwkowa” i „Djykowa”.

MAPA FRANCISZKOWSKA

Wykonana ok. 80 lat po józefińskiej mapa franciszkowska (*Franzsiszeische Landesaufnahme* albo *Zweite*

on the Lipconka hill was built in the 18th century, on the site believed to be a mass grave of victims of the plague¹¹).

To the south of the chartered centre, by the Uszwica, the cartographer noted the existence of two mills, of which the higher located one dammed the river creating a small pond. There was a homestead nearby as well. The lower located mill was in direct vicinity of the route to Hungary. It is worth noticing that the millers in Lipnica were already mentioned in the inspection from 1564¹². The third mill, also with a pond, was built in the upper suburb, and the fourth – in the lower. It is worth mentioning that Lipnica was famous for producing grain; the “Account book of benefices of the Krakow diocese” from 1529 (so called *Liber Retaxationum*¹³) confirms that the so called Lipnica unit of measurement was used in trade. Thus it is not surprising that four mills functioned in such a relatively small town.

Mieg’s cartographers devoted a separate entry in the description to the so called upper suburb, i.e. Lipnica Górna. It is a linear-type village established “on steep slopes along the brook”, and the axis of which is the road “running along the valley through the village (...) useful at low water; towards Królówka slightly steep on the hill, yet in dry weather fit for travelling; the road running from the lower village to [Nowy] Wiśnicz and joining the [main] road is of mediocre quality; other roads leading uphill are fit only for light vehicles”. The aforementioned brook crossed the road six times in the upper village, while nowadays only three – which allows for assuming that the road was altered. The arrangement of buildings is also rather puzzling: on Mieg’s map homesteads were almost directly along the road, while nowadays (apart from virtually few homesteads) the line of building development starts at least 100 metres from the road. Either the cartographers may have treated the drawing rather sketchily, or the building could have been destroyed during the flood (one of many that repeatedly struck the village after the Josephinian map had been completed: in 1835, 1839, 1840, 1845, 1846 and 1847¹⁴). The Second Land Survey completed 80 years later presents the road network similar to the current one – which will be discussed further on.

Attention is drawn to the names of places, Polish names but most probably written phonetically by German-speaking officers. Thus the main settlement is called “Lipnice”, the upper suburb is “Gurny”, while the lower – “Dolni Lipnica”. The neighbouring towns, spatially, historically and economically related to Lipnica, such as Nowy Wiśnicz, Rajbrot, Borówna or Gosprzydowa were spelled respectively: “Wisznice”, “Rabrud”, “Borowno” and “Gosprzydowa”. The spelling of the name of Iwkowa, on Mieg’s map written as “Djiwkowa” and “Djykowa” should be of interest to those researching place names.

SECOND LAND SURVEY

Made app. 80 years after the Josephinian map, the Second Land Survey (*Franzsiszeische Landesaufnahme* or

Ryc. 2. Mapa franciszzkowska – mapire.eu
 Fig. 2. The Second Land Survey – mapire.eu

Landesaufnahme – 1861–1864) zwraca uwagę staranniej- szym wykonaniem i precyzyjniejszym naniesieniem inwentaryzowanych obiektów. Prace rozpoczęto jeszcze w czasach napoleońskich, praktycznie zaraz po ukończe- niu mapy Miega, jednak kartografowie dotarli do Galicji dopiero za panowania Franciszka Józefa I.

Zwiększenie precyzji wykonania widać przede wszystkim na przykładzie wód (potoków, strumieni) i dróg. Jednocześnie układ przestrzenny Lipnicy Murowanej zaczyna przypominać obecny. Centrum miej- scowości ma czytelny plan, zaznaczone są trzy kościoły (pw. św. św. Andrzeja, Leonarda i Szymona), brak jest – w stosunku do czasów dzisiejszych – plebanii, widoczna jest natomiast zabudowa okalająca staromieście od strony północnej, w sąsiedztwie kościoła parafialnego (obecnie nieistniejąca, nie ma jej również na późniejszej mapie franciszkowsko-józefińskiej).

Obecnie zachodnia pierzeja rynku lipnickiego jest niekompletna, tj. brak jest jednego modułowego domu (zastąpionego niewielkim budynkiem, tzw. sołtysówką). Widać to na akwareli Marii Teresy Ledóchowskiej z 1886 roku¹⁵, zaś na mapie franciszkowskiej pierzeja jest pełna, 5-modułowa. Należy więc założyć, że zmiana zabudowy nastąpiła w okresie 1864–1884 (najprawdopodobniej po pożarze).

Górne przedmieście przekształca się częściowo w układ współczesny. Z całą pewnością należy stwier- dzić, iż w stosunku do mapy Miega zmienił się układ komunikacyjny (droga przecina się ze strumieniem zaledwie 3-krotnie), widać też szczytkową zabudowę zagrodową tuż przy drodze – zarazem wykształconą już linię zabudowy w znacznym oddaleniu, na wzniesieniu. Najprawdopodobniej więc z powodu powodzi przenie- siono siedliska w bezpieczniejsze miejsce.

Po pożarze z 1828 roku wytyczono na dolnym przed- mieściu (obecnie Lipnica Dolna) tzw. „Nowe Miasto”, którego rynek miał być zaznaczony m.in. fasadą dworu nowego właściciela Lipnicy, Bzowskiego. Dwór, pałacyk w typie francuskim, jest widoczny na mapie, wraz z za- czętkiem parku. Z uwagi na brak zasobów finansowych ostatecznie nie udało się zrealizować założenia. Pamiątką po tych planach jest figura św. Floriana stojąca przed dworem (ukazana na mapie). W tej części miejscowości

Zweite Landesaufnahme – 1861–1864) shows much more careful workmanship and precise sketching of invento- ries objects. The work commenced during the Napo- leonic period, almost immediately after the completion of Mieg’s map, but cartographers arrived in Galicia only during the reign of Franz Joseph I.

The increased precision in map-making is visible pri- marily on the example of water courses (brooks, streams) and roads. At the same time, the spatial layout of Lipnica Murowana began to resemble the current one. The town centre had a legible plan, three churches were marked (of St. Andrew, St. Leonard and St. Simon); in contrast to the present times there was no vicarage, instead one could see the building surrounding the town centre on the north side in the vicinity of the parish church (nowadays it no longer exists, nor was it visible on the later Franciscan-Josephinian map).

Nowadays the west frontage of the market square in Lipnica is incomplete, i.e. one modular house is missing (it has been replaced with a small building so called ‘sołtysówka’). It can be seen in a watercolour by Maria Teresa Ledóchowska from 1886¹⁵, though on the Second Land Survey the frontage is still full, 5-module. Hence it can be assumed that the change occurred within the period between 1864 and 1884 (most probably after a fire).

The upper suburb partially transformed into its cur- rent layout. It can certainly be stated that in comparison to Mieg’s map the road system changed (the road crosses the stream merely three times), one can also see relics of homesteads by the road – but at the same time an already formed line of building development at a distance, on the rise. Homes seem to have been moved to a safer location because of the floods.

After the fire in 1828 the so called “New Town” was laid out in the lower suburb (nowadays Lipnica Dolna), whose market square was to be outlined by e.g. the facade of the manor of Bzowski, the new owner of Lipnica. The manor, a French-type palace, can be seen on the map with the beginnings of a park. Because of the lack of financial means the complex was never fully realised. The memento of the plans is the figure of St. Florian standing in front of the manor (shown on the

widoczny jest jeszcze tzw. stary cmentarz, z ww. kościołem pw. św. Leonarda, zajmujący nieregularny czworobok położony w kierunku południowo-wschodnim w stosunku do świątyni.

Z uwagi na zmianę układu miasta, a także ograniczenie użytkowania „traktu węgierskiego”, który na mapie ma niższą rangę, dominującym kierunkiem komunikacyjnym staje się trasa wschód-zachód i połączenie z oddalonym o kilkanaście kilometrów Czchowem. Widać rozbudowę Lipnicy Dolnej wzdłuż tej drogi i rozwijającą się sieć ulic.

Na południe od centrum miejscowości wykształca się kolejne przedmieście w typie rzędówki – domy zlokalizowane po wschodniej stronie drogi.

Należy uznać, że z jednej strony w okresie między stworzeniem pierwszej i drugiej mapy zaszły w miejscowości zmiany zbliżające wygląd miasta do czasów dzisiejszych, z drugiej – warto uwzględnić zwiększającą się precyzję wykonywania map, co może mieć wpływ na współczesną interpretację rozwoju. Mapa franciszkowska z pewnością jest efektem obydwu tych czynników.

PODSUMOWANIE

W analizowanym okresie zaboru austriackiego układ przestrzenny Lipnicy Murowanej formuje się w zasadniczych zrębach w kształt znany obecnie. Klęski tego okresu (pożary, powodzie, epidemie, wojny) obniżają możliwości rozwoju miasta, z czym wiąże się spadek liczby mieszkańców i tym samym realizacji budowlanych. Dzięki zasobom kartograficznym, szczególnie analizując mapę Miega, jesteśmy w stanie odtworzyć te przemiany, tym samym poszerzając wiedzę na temat omawianej miejscowości. Mimo kilku nieścisłości austriackie mapy wojskowe stanowią niezwykle ciekawe i w zasadzie bezcenne źródło historyczne, opisujące układ urbanistyczny Lipnicy Murowanej.

Badania tego typu winny być prowadzone na szerszą niż dotychczas skalę, zaś ich efekty i wyniki mogą mieć pozytywny wpływ na współczesną politykę planistyczną i konserwatorską.

map). In this part of the town one can also discern the church of St. Leonard, with the so called old cemetery occupying an irregular square located to the south-east of the church.

Because of the change in the town layout, and the decreasing use of the “Hungarian road” which is marked as of lesser importance on the map, the east-west route and the connection to nearby Czchow became the dominant traffic directions. One can see the building development in Lipnica Dolna along that road and the growing street network.

To the south of the town centre there formed another suburb of the row-village type – houses were located on the east side of the road.

It should be assumed that, on the one hand during the years between drawing the first and second maps changes occurring in Lipnica made it resemble the town from the present; on the other – one should consider the increased precision of map-making, which might affect the current interpretation of development. The Second Land Survey is certainly the result of both those factors.

CONCLUSION

During the analysed period of Austrian occupation the spatial layout of Lipnica Murowana formed basically into the currently known shape. The disasters that struck the town at that time (fires, floods, epidemics, wars) hindered the possibility of its development, which resulted in the decline of both population and the number of buildings. Owing to the cartographic resources, particularly the analysis of Mieg’s map, we are able to recreate those changes, thus broadening our knowledge concerning the discussed town. Despite a few inaccuracies, Austrian military maps constitute an extremely fascinating and virtually priceless historic source describing the urban layout of Lipnica Murowana.

Such research ought to be carried out on a larger scale than before, and its results could have a positive impact on the current planning and conservation policy.

Tabela analizowanych map / Table of analysed maps

Lp.	Nazwa mapy / Name of map	Sygnatura karty / Signature	Rok / Year	Skala / Scale
1.	Karte eines Theils von Neu oder West Gallicien („mapa Reymana” / “Reyman’s map”)	XI	1797	1:180 000
2.	Administrativ Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien („mapa Kummersberga” / “Kummersberg’s map”)	17 – Umgebung von Bochnia, Woynicz, Limanowa und Zbyszyce	1855	1:115 200
3.	Königreich Galizien und Lodomerien („mapa Liesganinga” / “Liesganing’s map”)	Tab.VIII.	1824	1:288 000
4.	Spezialkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie	6 XXIII (alt. 4065)	1899	1:75 000
5.	Generalkarte des Österreichischen Kaiserstaates („mapa Schedy” / “Scheda’s map”)	IV Krakau	1856	1:576 000
6.	Josefinische Landesaufnahme („mapa Miega” / “Mieg’s map”)	B IX a 390 S № 40	1782	1:28 800
7.	Franziseische Landesaufnahme	B IX a 387 S № 8. west. Colonne № XVII	1864	1:28 800
8.	Franzisco-Josephinische Landesaufnahme („mapa Kuhna” / “Kuhn’s map”)	4065/3	1887	1:25 000
9.	Generalkarte von Mitteleuropa	38 50 Krakau	1914	1:200 000

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- [1] Banach, J., Banach, B. Parafia w Lipnicy Murowanej – zarys dziejów od powstania do roku 1945. Wyd. nakładem własnym, Lipnica Murowana, 2005.
- [2] Banach, J. Pożary, zarazy, wojny i emigracja jako czynniki degradujące środowisko Lipnicy. W: Lipnica Murowana – Gród króla Władysława Łokietka. Księgarnia Akademicka, Kraków, 2007.
- [3] Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783. Tom 2. Cz. A, red. W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, Kraków, 2013.
- [4] Kiełbicka A. Studia nad sołectwami w województwie krakowskim w XVI-XVIII w. Towarzystwo Naukowe, Toruń, 1965.
- [5] Kiryk F. Bochnia do połowy XVII wieku W: Bochnia. Dzieje miasta i regionu. Wyd. nakładem UM Bochni, Kraków, 1980.
- [6] Kiryk F. Najdawniejsze dzieje Lipnicy Murowanej. W: Lipnica Murowana – Gród króla Władysława Łokietka. Księgarnia Akademicka, Kraków, 2007.
- [7] Kuśnierz-Krupa D. Jaśliśka w dawnej ziemi krakowskiej w świetle mapy Miega. Wiadomości Konserwatorskie 2013;34.
- [8] Kuśnierz-Krupa D. Kołaczyce na mapie Miega. Wiadomości Konserwatorskie 2013;36.
- [9] Kuśnierz-Krupa D. Brzostek na mapie Miega. Wiadomości Konserwatorskie 2013;38.
- [10] Niewalda W. Studium urbanistyczno-konserwatorskie miasta Lipnica Murowana. Mps, 1981.
- [11] Wyrozumka B. Drogi w ziemi krakowskiej do końca XVI w. Zakład Naukowy im. Ossolińskich, Kraków, 1977.

---

¹ W. Niewalda, *Badania nad murami miejskimi w Lipnicy Murowanej*, Teka Komisji Urbanistyki i Architektury, t. 3, Kraków 1969.

² F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1985.

³ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV w.*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2004.

⁴ D. Kuśnierz-Krupa, *Jaśliśka w dawnej ziemi krakowskiej w świetle mapy Miega*, „Wiadomości Konserwatorskie” nr 34/2013, s. 57–62.

⁵ D. Kuśnierz-Krupa, *Brzostek na mapie Miega*, „Wiadomości Konserwatorskie” nr 38/2013, s. 22–28.

⁶ D. Kuśnierz-Krupa, *Kołaczyce na mapie Miega*, „Wiadomości Konserwatorskie” nr 36/2013, s. 54–60.

⁷ Ibidem, str. 119.

⁸ Wszystkie cytaty za: *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783*, Tom 2, Cz. A, red. W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, wyd. Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, Kraków 2013.

⁹ F. Kiryk, *Najdawniejsze dzieje Lipnicy Murowanej*, [w:] *Lipnica Murowana – Gród króla Władysława Łokietka*, wyd. Księgarnia Akademicka, Kraków 2007.

¹⁰ *Acta Visitationis archidioecesis Crac. Decanatus Lipnicensis per Illustr. et Rev. Dnum Andrea Stanislawi Kostka comitis in Zaluscie Zaluski, Episc. Cracoviensis, Ducis Severiae expedita a.D. 1747–1748*, sygn. AV 33.

¹¹ *Opracowanie ekofizjograficzne dla obszaru gminy Lipnica Murowana – województwo małopolskie*, wg Uchwały Nr XXV/169/09 Rady Gminy Lipnica Murowana z dnia 29 maja 2009 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Lipnica Murowana.

¹² F. Kiryk, *Bochnia do połowy XVII wieku* [w:] *Bochnia. Dzieje miasta i regionu*, wyd. nakładem UM Bochni, Kraków 1980.

¹³ J. Banach, B. Banach, *Parafia w Lipnicy Murowanej – zarys dziejów od powstania do roku 1945*, wyd. nakładem własnym, Lipnica Murowana 2005.

¹⁴ J. Banach, *Pożary, zarazy, wojny i emigracja jako czynniki degradujące środowisko Lipnicy*, [w:] *Lipnica Murowana – Gród króla Władysława Łokietka*, wyd. Księgarnia Akademicka, Kraków 2007.

¹⁵ Reprodukacja w: St. Wiśniowski, *Lipnica Murowana – Przewodnik historyczno-turystyczny*, wyd. nakładem własnym, Kraków 1988.

Streszczenie

Dzięki zachowanym austriackim mapom wojskowym z XVIII i XIX wieku istnieje możliwość zbadania zmian przestrzennych, jakie miały miejsce m.in. na terenach Polski południowej. Szczególnie cenna jest tzw. mapa Miega – opracowanie wykonane w skali 1:28 800 (jeden cal = 400 sążni), obejmujące swoim zakresem teren Cesarstwa Austriackiego, sięgającego w tamtym okresie od Wenecji po Warszawę. Stanowi ona znakomitą bazę i punkt wyjściowy badań z zakresu historii urbanistyki – badań, które nie doczekały się do tej pory szerokiej realizacji. Niniejszy artykuł dołącza do nielicznych tekstów tego typu.

Abstract

Owing to preserved Austrian military maps from the 18th and 19th century, there is a possibility to examine spatial changes that occurred e.g. in southern Poland. Particularly valuable is the so called Miega's map – drawn in the scale 1:28800 (one inch = 400 fathoms), covering the area of the Austrian Empire which at that time stretched from Venice to Warsaw. The map constitutes an excellent basis and a springboard for the research on the history of urban design which has not been studied in-depth so far. This article is an addition to few texts of that kind.